

Cenâbî'nin *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib* Adlı Eseri*

EMRE ARVAS**

Cenâbî'nin *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib* Adlı Eseri

Ö Z E T

Türk İslâm edebiyatında; tevhid, münâcât, na't, siyer, şemâil, kısas-ı enbiyâlar gibi birçok dinî tür bulunmaktadır. Kimi eserler sadece bir tür üzerinde yoğunlaşırken kimi eserlerde ise birden fazla türü bir arada görmek mümkündür. Cenâbî'nin (ö. 1590) *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib* adlı telif-tercüme eseri de birçok dinî türü ihtiva etmektedir. Eser içerisinde siyer, şemâil, peygamber kıssaları gibi birçok dinî türe ait konular bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in fizikî ve ahlâkî özelliklerini ifade eden şemâil bölümü diğer bölümlere göre daha hacimlidir. Bu çalışmada, Sultan III. Murad'ın (1574-1595) emriyle telif-tercüme edilen Cenâbî'nin *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib* adlı eserinin tamtımı yapılmıştır. Çalışmada ilk olarak müellifin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından çalışmaya konu olan *Cevâhirü'l-Garâib*'in tespit edilen nüshaları, nüshalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar gösterilmiştir.

ABSTRACT

In Turkish-Islamic Literature; there are many religious types such as tawhid, munajat, naat, sîrah, shamaail, and qisas al-anbiya. While some works focus on only one genre, nonetheless, it is possible to see more than one genre together in some works. Cenâbî's compiled and translation work named *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib* also contains many religious genres. There are subjects of many religious genres in the work such as sîrah, shamaail, and qisas al-anbiya. The shamaail section, which expresses the physical and moral characteristics of the Prophet, is more voluminous than the other sections. Cenâbî named *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib* compiled and translated by the order of Murad III (1574-1595), which is a work of Cenâbî is introduced in this study. Firstly, information about the life, his literary personality, and works of the author is given in the study. Then, the identified copies of the work named *Cevâhirü'l-Garâib* which was the subject of the study, the similarities and differences between the copies are shown.

ANAHTAR KELİMELE R

Cenâbî, *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib*, Sultan III. Murad, Şemâil.

KEYWORDS

Cenâbî, *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib*, Sultan Murad III, Shamaail.

* Makalenin Geliş Tarihi: 09.04.2022 / Kabul Tarihi: 11.05.2022.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (emrearvas78@gmail.com), Orcid ID: 0000-0001-5185-4856.

Giriş:

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti için siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak oldukça önemli bir dönemi kapsamaktadır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti doğudan batıya kuzeyden güneye çok büyük bir alana yayılmış ve bu sayede birçok kültür ile etkileşime geçmiştir. İmparatorluk tarih, edebiyat gibi birçok sanat alanında ilklere imza atmış ve alanında iyi olan sanatçılara kucak açmıştır. Osmanlı tarih yazıcılığı da bu dönemde gelişme göstermiştir. Kemalpaşazâde (ö. 1534), Cenâbî (ö. 1590), Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1599), Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600), Selânikî Mustafa Efendi (ö. 1600 civarı) gibi birçok zât, tarihçi kimliği ile ön plana çıkmıştır. Cenâbî'nin kronolojik olarak hazırladığı ve Arapça kaleme aldığı umumi tarih kitabı *Aylemu'z-Zâhir* ya da bilinen diğer adıyla *Cenâbî Târîhi* o dönemden günümüze kadar ulaşmış önemli eserlerden olup kitap kendisinden sonra kaleme alınan birçok tarihî ve edebî esere de kaynaklık etmiştir.

Sultan III. Murad (1574-1595) hem şiire hem de sanata destek veren bir kişiliğe sahiptir. III. Murad'ın Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde şiirleri bulunmaktadır. III. Murad, Arapça ve Farsça birçok eseri Türkçeye tercüme ettirmiştir. Cenâbî'nin, III. Murad'ın emriyle Türkçeye tercüme ettiği *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib* adlı eser ise çalışmamıza konu olmuştur.¹

Cenâbî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri

Cenâbî'nin hayatı hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Birkaç biyografik kaynak dışında hayatı hakkında malumat bulunmamaktadır. Müellif ve onun *Aylemu'z-Zâhir* adlı eseri hakkında ilk ve en geniş çalışma Mehmet Canatar (Canatar, 1993) tarafından yapılmış; Canatar, ulaşılabilir biyografik kaynakların dışında Cenâbî'nin kaleme almış olduğu eserlerden hareketle onun bir biyografisini hazırlamıştır. Yazarın tespitine göre Cenâbî'nin, ismi Mustafa lakabı ise Safiyüddin'dir. Fahrü's-Sâdât, Fahrü'l-İslam, Fahrü'l-Müderrişin, Emirzâde, Emir Hasanzâde,

¹Bu eser üzerine tarafımızca "Cenâbî Mustafa Efendi'nin *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib* (İnceleme-Metin) Adlı Eseri" başlıklı doktora tez çalışması hazırlanmaktadır.

Emir Hasanzâde-i Kebîr, Emir ve el-Müverrih lakaplarıyla bilinmekle beraber kendisinin eserlerinde yer alan “es-Seyyid” ibaresi, onun Peygamber soyundan geldiğini işaret etmektedir (Canatar, 2002: 2).

Cenâbî'nin doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Konu ile ilgili Babinger, Cenâbî'nin babası için onun Amasya'da doğduğunu ve aslen Niksarlı oldukları bilgisinden hareketle, Cenâbî'nin atalarının Niksar'dan Amasya'ya yerleştiklerini ifade etmektedir (Babinger, 1982: 120).

Cenâbî ve kardeşi Mehmed Suûdî'nin (ö. 1591) ilmî hayatında babası Hasan Efendi'nin ve Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 1574) önemli bir yer teşkil ettiği bilinmektedir. Cenâbî; İstanbul, Edirne, Bursa gibi vilayetlerde müderrislik görevinde bulunmuştur. Davud Paşa, Kâriye, Sultaniye, Sahn-ı Semân, Süleymaniye ve Selimiye gibi büyük medreselerde görev almış ve müderrislik dışında çok kısa bir süre de kadılık yapmıştır (Canatar, 1993: 22).

Cenâbî'nin, hayırsever kişiliği de bilinmektedir. Cenâbî'nin günümüze ulaşmayan ama kaynaklarda zikredilen iki hayır eseri bulunmaktadır. Kendi adına nispetle Cenâbî Efendi Medresesi ve bir diğeri de Fazliyye Camii olarak bilinen bu eserler günümüze ulaşmamıştır (Canatar, 1993: 31-34).

Cenâbî'nin vefat yeri ve tarihi de bilinmemektedir. Birçok kaynaktan onun vefatı için farklı tarihlerin verildiği görülmekle birlikte söz konusu tarihlerde bir kesinlik bulunmamakta; her bir kaynak 1588 ve 1595 yılları arasını kapsayan bir dilimi işaret etmektedir. Cenâbî'nin ölümü hususunda tarih yazarları da muhtelif görüşler öne sürmüşlerdir. İşçimen, çalışmasında Cenâbî'nin vefat tarihi için şu tarihlere işaret etmektedir; Nev'izâde Atâî net bir vefat tarihi belirtmemekle birlikte Cenâbî'nin 997/1588-1589, *Sicilli Osmânî*'de 997/1589 TSMK *Türkçe Yazmalar Kataloğu*'nda 997/1589 tarihleri üzerinde durulmuştur. Bu hususta en açık bilgiyi veren Kâtib Çelebi'dir (ö. 1657). Cenâbî'nin Halep kadılığından ayrıldıktan kısa bir süre sonra 999/1590 tarihinde vefat ettiğini ifade etmekte ancak ölüm yeri hakkında bir bilgi vermemektedir (İşçimen 2019: 10-11).

Canatar ise Cenâbî'nin vefat tarihi ve yeri hakkında farklı bilgilere de temas etmektedir; Evliya Çelebi (ö. 1684), *Seyahatnâmesi*'nde Cenâbî'nin vefatı üzerine düşürülen bir tarihi kaydetmekte; o da "Kıldı rihlet Cenâbî Efendi âh" cümlesi ile Cenâbî'nin vefatı için h. 999 tarihini işaret etmektedir. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin tarafından verilen 1004/1595 ölüm tarihi ise Bursalı Mustafa Cinânî'ye aittir. *Osmanlı Müellifleri* adlı eserde Cenâbî'nin Halep'te vefat ettiği yazmaktadır. Arap kaynaklarında ise Âmid (Diyarbakır) olarak geçmekle beraber bu bilginin yanlış olduğu kardeşi Mehmed Suûdî Efendi'ye ait olduğu belirtilmektedir (Canatar, 1993: 24-25).

Edebî Kişiliği

Cenâbî'nin *Kasâid-i Belîga* adında bir divançesi bulunmaktadır. Arapça şiirleri barındıran bu eserin içerisinde Cenânî mahlaslı şiirleri yer almaktadır. Cenâbî önce Cenânî mahlaslı şiirler yazarken daha sonra Cenâbî mahlasını kullanmaya başlamıştır. XVI. yüzyılda; Cinânî, Cenâbî ve Cenânî gibi benzer mahlaslı birden fazla şairin bulunması Mustafa Efendi'yi bu karışıklığı önlemek için Cenâbî mahlasını kullanmaya sevk etmiştir. Cenâbî'nin, Cenânî-Cinânî gibi isim benzerliklerinden dolayı dönemin diğer şahsiyetleri ile karıştırılması kayıtlara yanlış geçilmesine sebep olmuştur. Bursalı Cinânî ile Cenâbî'nin ölüm tarihleri isim benzerliğinden dolayı karıştırılmıştır. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin tarafından Cenâbî'ye atfedilen tarih aslında Bursalı Cinânî'ye aittir (Canatar, 1993: 17).

Bursalı Cinânî ve Cenâbî Mustafa Efendi'nin aynı dönemde yaşaması ile ölüm tarihi ve isim benzerlikleri karışıklığa sebep olmuştur. *Cevâhirü'l-Garâib* adlı eserin Bursalı Cinânî'ye atfedilmesi de bu hatayı göz önüne sermektedir. "III. Murad'ın nüktedanlığı ve hikâye anlatıcılığı meşhur şair Cinânî'den (ö. 1595) acayip hikâyeler derlemesini istemiş olması bu merakını yansıtır. Şairin *Cevâhirü'l-Garâib* adlı eserinin 1582 tarihli resimli nüshası Sultan III. Murad'ın isteği üzerine hazırlanmış olmalıdır" (Bağcı vd. 2006: 188) ifadesinde geçen şairin Cinânî olarak zikredilmesi yanlıştır. Çünkü *Cevâhirü'l-Garâib*, Cenâbî tarafından tercüme edilmiş ve III. Murad'a sunulmuştur.

Cenâbî yazmış olduğu *Kasâid-i Belîga* adlı divançesinde bir bütün olarak yer alan şiirleri dışında *Cenâbî Târîhi* ve çalışmamıza konu olan *Cevâhirü'l-Garâib* adlı eserinde de parça parça Arapça ve Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Bazı Arapça şiirlerinin tercüme kısımları da şiirle birlikte verilmiştir. *Cevâhirü'l-Garâib* içerisinde III. Murad için yazılmış şiirlerinin yanı sıra *Kasâid-i Belîga* adlı divançesinde ise Ebüssuûd Efendi'ye ve Kâbe'nin imarına dair şiirleri bulunmaktadır. *Cevâhirü'l-Garâib*'in son bölümlerinde, lugazların da yer aldığı görülmektedir.

Eserleri

Cenâbî'nin manzum-mensur çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı kütüphanelerde yer almakta; bir kısmı ise kaynaklarda zikredilmekle beraber bulunamamaktadır. Cenâbî'ye ait olduğu bilinen eserlerin yanı sıra ismi zikredilip kendisi tespit edilemeyen ve ona atfedilen eserler vardır. *Aylemu'z-Zâhir* ya da *Cenâbî Târîhi* adıyla bilinen Arapça tarihi, yazarın bilinen en meşhur eseridir. Bu eserin yine kendisi tarafından kaleme alınan Arapça ve Türkçe muhtasarları bulunmaktadır ki onlar da en az eser kadar önem taşımaktadır. Risale şeklinde birkaç yaprakтан oluşan ve çeşitli konuları ihtiva eden eserleri de mevcuttur.

Risâle-i Sagîre, es-Seb'u's-Seyyâr, Risâle fî Binâ-i Ayasofya ve Kal'a-i Kostantiniyye, Risâle-i fî Tefsîri Kavlihi Te'âlâ "Ma Kâne ale'n-Nebiyi min Harec", Risâle-i fî Fasli'l Husûmât ve İstimâ'd-Da'va fî Devr-i Sultân Murâd Hân-ı Sâlis, Risâle 'alâ Sûreti'l-Mâide gibi birçok eseri bulunmaktadır (İşçimen, 2019: 29-33).

Çalışmamıza konu olan *Cevâhirü'l-Garâib*'in, III. Murad'ın emriyle tercüme edilmiş olması oldukça önemlidir. Diğer taraftan LACMA (Los Angeles County Museum of Art) nüshasında madalyon ve tasvirlerin var olması da dikkat çekicidir. Bu nüsha padişahın şahsi kütüphanesi için özel olarak hazırlanmış ve tasvirlenmiştir.

el-Hâfilu'l-Vasît ve'l-Aylemu'z-Zâhir el-Muhît

Yurt içinde ve yurt dışında birçok nüshası bulunmaktadır. Söz konusu kitap, *Cenâbî Târîhi* ya da *Târîh-i Cenâbî* adıyla bilinmektedir. Müellif bu eseri Arapça olarak kaleme almıştır.

Cenâbî Târîhi ismi yalnızca Arapça asıl umumi tarih eserini ifade etmek için değil, bu eserin Arapça muhtasarı olan *Nihayetü'l-Merâm ve Bahru Cevâhiri'l-Kelâm* adlı eser ile bu muhtasar eserin yine müellifi tarafından yapılan tercümesi olan *Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn* diğer adıyla *Gülşen-i Tevârih* için de kullanılmaktadır (Canatar, 1993: 52).

Eserin telif tarihi için çok farklı tarihler verilmektedir. Canatar'ın tespitiyle eserin 1563-1564 tarihlerinde yazılmaya başladığı ve 1587-1588 tarihlerinde ise tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu da bize eserin yaklaşık olarak 25 yılda bitirildiğini göstermektedir. Eserin telif yeri ise yazarın, farklı vilayetlerde görev yapmış olması münasebetiyle İstanbul, Bursa, Edirne ve Halep gibi vilayetleri kapsamaktadır (Canatar, 1993: 54). "Eserin telifi üç aşamada gerçekleşmiştir. Birinci safhada Abbasilerden sonraki İslâm devletleri tarihi, ikinci safhada peygamberler tarihi, Fürsler, Yunanlılar, Rumlar, Benî İsrail, Firavunlar, Âd, Yemen kavimleri, Lahmîler, Gassanîler, Cürhümlüler, Kindeliler, İslâm'dan Önceki Arap tarihi, Hz. Peygamber (s.a.v.), Hulefâ-i Râşidîn ve ilk devir İslâm tarihinin yer aldığı bölümlerden oluşmaktadır. Son safhada ise ilk iki safhada gerçekleştirilenlere bir mukaddime ilave etmek suretiyle verilmiştir" (Canatar, 1993: 55)."

Cenâbî Târîhi'nin, Mehmet Canatar tarafından tespit edilen yurt içi ve yurt dışı nüsha sayısı 18'dir. Bu nüshaların 16'sı İstanbul kütüphanelerindeyken ikisi ise yurt dışı kütüphanelerinde yer almaktadır. *Cenâbî Târîhi* aile şeceresinde bulunmayan müellif nüshası, Tuba İşçimen'in hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde tespit edildiği ifade edilmektedir (İşçimen, 2019: 23).

Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn

Bu eser Cenâbî'nin, *Aylemu'z-Zâhir* isimli Arapça eserinin Türkçe muhtasarıdır. Günümüz Türkçesi ile Saklı İnci ve Korunmuş Sır anlamına gelmektedir.

Bu eser hakkında farklı isimlendirmeler var olmakla birlikte *Cenâbî Târîhi* ve *Gülşen-i Tevârih* isimleri ile daha çok tanınmaktadır (İşçimen, 2019: 35). "Bu eser ilk insanın yaratılışından başlayıp kısas-ı enbiyâ ile devam etmektedir. Daha sonra Hz. Peygamber'in hayatı, Hulefâ-i

Râşidîn, Emevîler, Abbasîler şeklinde muhtelif İslâm devletleri tarihini ihtiva etmektedir. Ancak *Aylemu'z-Zâhir*'de yaratılıştan sonra yer alan Farslar, Yunanlar, Rumlar, İsrailoğulları, Firavunlar, Âd ve Yemen kavimleri, Benî Lahm, Benî Gassân, Cürhümlüler, Kindelîler, İslâm'dan önceki Arap tarihi bölümleri bu eserde bulunmamaktadır. Kitabın en bariz eksikliği ise *Aylemu'z-Zâhir*'de her devrin sonunda verilen o devrin âlimleri, tarikat şeyhleri, tabipleri vb. mühim kişilerinin biyografileri, eserleri, hizmetleri gibi bilgilerin verilmemiş olmasıdır. Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde toplam 10 nüshası bulunmaktadır" (İşçimen, 2019: 37-38)."

Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib

Sultan III. Murad'ın emriyle hazırlanmış telif-tercüme bir eserdir. Eserin, İbrahim Cürçânî'nin *Dürri'l Bahr-i 'Acâyib* isimli eserinden tercüme edildiği ifade edilmektedir. "*Dürr-i Bahr-i 'acâyib* nâm kitâb ki nevâdir-i garâyibdendir, mü'ellifi olan 'âlim ve fâzıl ve ferîd-i kâmil 'Ali bin Muhammed bin İbrâhîm Cürçânî 'avn-i Rabbânî ile kırk yılda aklâm-ı tesvîden beyâz..."² ifadeleri eser ve müellif hakkında bilgiler vermektedir. "Hazret-i şehriyâr-ı gerdûn-iktidâr u sa'âdet-intisâr... Bu dâ'îlerine emr-i şerîf-i kadr-tuvân u gerdûn-mutâ' ve fermân-ı münîf..." ile "kitâb-ı mezkûrun şûh u hoş-âyende libâs-ı ibârâtla ve selîs ü ferhunde ve meserret-efzâyende isti'ârâtla lisân-ı Türkîde mutanazzam ve mütercem olunması olup"³ şeklinde eserin kendisine Sultan III. Murad tarafından tercüme edilmesinin emredildiği belirtilmektedir.

Cenâbî'nin Türk diline hakimiyeti gayet iyi olup sade ve akıcı bir şekilde kullandığı dil günümüzde de rahat bir şekilde anlaşılmaktadır. Müellifin, *Cevâhirü'l-Garâib* adlı eseri; Bâb-ı Fezâilü'l-Beyt, Bâb-ı Fezâilü'l-

²Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye, 1073, nr.3b; Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi, nr. 544, 3a. Milli Kütüphane, nr. 06 Mil Yz B 690/15 ve 06 Mil Yz B 690/1, 4a. Los Angeles County Museum of Art'taki Türk Sanatı Koleksiyonu nr.M.85.237.24, 5a.

³Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye, 1073, nr.3b; Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi, nr. 544, 3a. Milli Kütüphane, nr. 06 Mil Yz B 690/15 ve 06 Mil Yz B 690/1, 4a. Los Angeles County Museum of Art'taki Türk Sanatı Koleksiyonu nr.M.85.237.24, 5b.

Haremeyn söz başları ile başlar, ardından metnin en uzun bölümlerinden olan Şemâilü'n-Nebî el-Mustafâ başlığı altında Hz. Peygamber'in şemâili ile devam eder. Bu bölüm ayrı ayrı söz başları ile Hz. Peygamber'in güzelliği ve nurunun anlatımıyla başlar. Hz. Peygamber'in saçlarını ve sakallarını ayna karşısında taraması, üzerine yattığı yatağı ve kullandığı malzemeler; Sıfât-ı Resûlullah başlığı ile boyu, gövdesi, kolları, gibi vücut yapısı ile ilgili rivayetler üzerinden bilgiler verilir. Hz. Peygamber'in saçları rivayetlerle anlatılır; ardından az sayıda ağarmış saç ve sakallarından bahsedilir. Her gece yatmadan evvel çekilen sürme için rivayetler verilir. Hz. Peygamber'in mührü, kılıcı, cübbesi, miğferi, sarığı, elbisesi, yürüyüşü, oturuşu, yediği yiyecekler, uyuması, ibadeti, kıraati, diğer isimleri, vefatı, mirası, yüzü ve nübüvveti ile şemâil bölümü sona ermektedir. Şemâil bölümünden sonra Hz. Ali ve On İki İmamdan bahsedilir. Akabinde Ashâb-ı Resûl ve Aşere-i Mübeşşerenin zikri, Kırâ'at-i Kur'ân, Ziyâret-i Medîne-i Münevvere, Fazîlet-i Selâm, Fezâil-i Musâfaha, Ezkâr-ı Müteferrika, Ahid-nâme-i Resûl, Nasihat-ı Belîga, Fazîlet-i Tesbîh ve Tahlîl, Hamd, Salavât, İstiğfâr, vb. gibi faziletleri konu alan başlıklar bulunmaktadır. *Râhatü'l-Kulûb* ve *Keşfü'l-Esrâr* adlı kitaplardan bilgiler ve bazı hikâyeye örnekleri verilmiştir. *Tuhfetü'l Vüzerâ*, *Menâhicü's-Sülûk*, *Letâifü't-Tefsîr*, tıp ilmi gibi birçok kitap ismi verilmekte bu kitaplardan hikâyeler ve bilgiler aktarılmaktadır. Eser, ahir zaman, Vasiyyet-nâme-i Lokmân Hakîm, Nesâyih-i Hâce Abdullah, Acâibü'l-Mesâil, Fâl-nâme, Esmâ-i Ricâlü'l-Gayb, Esmâ-i Ashâb-ı Bedr gibi birçok farklı konuyu ihtiva etmektedir.

Cevâhirü'l-Garâib'in yurt içinde ve yurt dışında birçok nüshası bulunmaktadır. İstanbul'da iki, Ankara'da bir ve ABD'de de bir nüshası tespit edilmiştir. İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye⁴ ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi,⁵ Ankara'da Milli Kütüphane,⁶ ABD'de bulunan nüsha ise Los Angeles County Museum of Art (LACMA)⁷ nüshasıdır. Bu nüshadan alınan yedi yaprağın üç tanesi

⁴ Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye, nr. 1073.

⁵ Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 544.

⁶ Milli Kütüphane, nr. 06 Mil Yz B 690/15 ve 06 Mil Yz B 690/1.

⁷ Los Angeles County Museum of Art'taki (LACMA) Türk Sanatı Koleksiyonu nr. M.85.237.24.

tasvirli olmak üzere Harvard Art Museum'da⁸ 1985.219.1-2 nesne numarasında sergilenmektedir.

Hamidiye Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 1073 numarada kayıtlı olan nüsha, 182 varak ve 29 satırdan meydana gelmektedir. Yazma 275x175 mm ebadında ve yazı türü nesihdir. Salbekli, miklepli, şemseli ve zencirekli bir cildi vardır. İç sayfa ebrulu kâğıttan oluşmaktadır. Eserin sırt bölümü kopuktur. Ebrulu kâğıttan sonraki sayfasında Süleymaniye Kütüphanesi eser kayıt bilgileri ve Arap harfli 182 varak 29 satır yazmaktadır. Bu sayfadan sonra eserin fihristi yer almaktadır. Fihrist sayfaları ve başlıklar yaldızlı çerçeveler içinde kırmızı mürekkeple, sayfa numaraları ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Bu nüsha, Sultan [I]. Abdülhamid b. [III]. Ahmed Han Vakfı mührü taşımaktadır. *Cevâhirü'l-Garâib* adlı eserin Hamidiye nr. 1073 nüshasının mukaddimesi Cenâbî'nin diğer bir muhtasar eseri olan *Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn* mukaddimesiyle aynıdır. Cenâbî, şiirleri, kırmızı mürekkeple nazım başlığı altında metin aralarında vermektedir. Ayet ve hadisler de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazmanın son sayfasında Süleymaniye Kütüphanesi'nin kayıt bilgileri yer almaktadır.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Nüshası

Beyazıt Devlet Kütüphanesi nüshası, Veliyüddin Efendi 544 numarada kayıtlıdır. Eser; 254 varak ve 29 satırdan meydana gelmektedir. Cildi kahverengi, ebrulu kâğıt ile kaplı, serlevhası tezhiplenmiş olup çerçeveleri altın yaldızlıdır. Mukaddime dışında diğer varaklar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmış ve tezhip işlemi yapılmamıştır. Bölüm başlıkları, özel isimler, şiir ve hikâye kısımları (hikâyet-nazım), ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshanın fihristi baklava dilimi şeklinde hazırlanmış olup çerçeveleri altın yaldızlıdır. Bölüm başlıkları ve sayfa numaraları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 3 varaktan oluşan fihristte 133 başlık bulunmaktadır. Bir başlık sonradan çerçeve

---

⁸Harvard Art Museum/Arthur M. Sackler Museum, The Edwin Binney, 3rd Collection, nr.1985.219.1-2.

dışına müstensih tarafından ilave edilmiştir. Diğer nüshalardan farklı olarak “*Münâcât-ı Manzûme ve Hâtîme-i Kitâb*” başlıkları eklenmiştir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi nüshasının baş, orta ve son bölümlerinde Şeyhülislam Veliyüddin Efendi’nin mührü yer almaktadır. Eserin ferağ kaydında eseri tercüme eden Cenâbî’ye dua edilmekte ve eserin 1177/1763-1764 tarihinde istinsah edildiği belirtilmektedir.

Milli Kütüphane Nüshası

Ankara Milli Kütüphane nüshası kataloglarda iki farklı eser gibi kaydedilmiş; taramada 06 Mil Yz B 690/15 ve 06 Mil Yz B 690/1 numaralı iki kayıt tespit edilmiştir. Söz konusu iki nüsha da aslında aynı eserdir. 346 varaktan oluşan bu eserlerden biri *Ashâbü’l-Bedr-Ebû Muhammed Mustafâ b. Hasan Hüseyinî* diğeri ise *Cevâhirü’l-Garâib Terceme-i Dürri Bahri’l-’Acâib-Ebû Muhammed Mustafâ b. Hasan Hüseyinî* adıyla kayıt edilmiştir. *Ashâbü’l-Bedr* metni aynı eser içerisinde 334. sayfada bulunmaktadır. Bu eser sehven ikinci defa yeni bir eser olarak görülüp kaydedilmiş olup *Ashâbü’l-Bedr*’de istinsah yeri ve tarihi bulunmamakla beraber *Cevâhirü’l-Garâib Terceme-i Dürri Bahri’l-’Acâib*’de istinsah tarihi 948/1541, istinsah yeri ise Medine-i Münevvere olarak kayıtlara geçirilmiştir. *Ashâbü’l-Bedr*’in, bulunduğu sayfa aralığı kataloglara kaydedilmiştir.

Eser, 280x170-210x120 mm. ebadında 346 varak ve 21 satırdan oluşmaktadır. Saykalî âbâdî kağıt üzerine nesih yazı ile yazılmıştır. Mihrabiye ve serlevha müzehhep zemin üzerine yapılmıştır. Metinler altın yaldızlı çerçeve içine alınmıştır. Söz başları, ayetler, hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca bazı ayetler ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmamasına rağmen alttan ya da üstten kırmızı mürekkeple çizgi çizilerek gösterilmeye çalışılmıştır. Sırtı siyah meşinle tamir görmüş, şirazedan ayrılmış ve kahverengi meşin bir ciltten yapılmıştır. Eser çok yıpranmış, alt ve üst taraflarda yapraklarda kopmalar meydana gelmiştir. Eser, baklava dilimli şeklinde tasarlanmış ve fihrist bölümü çok zarar görmüştür. Kırmızı mürekkeple söz başları verilmiş, siyah mürekkeple de sayfa numaraları yazılmıştır. Eserin birçok yerinde tamir izleri gözükmektedir.

Cevâhirü'l-Garâib'in tasvirli tek nüshası LACMA nüshasıdır. Milli kütüphane nüshası da yazılmaya başlanmadan önce tasvirli olacak şekilde tasarlanmış, 10 sayfa tasvirler gelecek şekilde boşluklar bırakılmış ama tasvirler bilinmeyen bir sebepten dolayı yapılamamıştır.

Los Angeles County Museum of Art (LACMA) Nüshası

Los Angeles County Museum of Art (LACMA) kütüphanesinde (M.85.237.24) numarada kayıtlı *Manuscript of the Jawahir al-Ghara'ib tarjumat bahr al- 'Aja'ib* adlı eser, Edwin Binney, 3. Los Angeles County Museum of Art'taki Türk Sanatı Koleksiyonu'nda kayıtlıdır. LACMA kütüphanesinin internet sitesinde bu eserin sadece 13 sayfası erişime açıktır.⁹

İstinsah tarihi 990/1582'dir. Bu eser içerisindeki tasvirli yapraklar birçok kez sergiye çıkarılmış ve tanıtılmıştır. Bu eser daha önce; Denny, Walter; *B. Edward Binney Koleksiyonundan Türk Hazineleleri*, 3. Portland veya Portland Sanat Müzesi, 1979. Pal, Pratapaditya, Thomas W. Lentz, Sheila R. Canby, Edwin Binney, 3rd, Walter B. Denny ve Stephen Markel. "*İslam Kültürlerinden Sanatlar*: Los Angeles County Sanat Müzesi." *Asya Sanatları* 17, No. 6 (Kasım/Aralık 1987): 73-130 son olarak da Binney, Edwin, 3. "*Binney Koleksiyonunda Türk Sanat Eserleri Kitabı*." *Asya Sanatları* 17, no.6 (Kas/Aralık 1987): 97-104. gibi sergi ve kitaplarda tanıtılmıştır. Edwin Binney, eserin 320 varaktan oluştuğunu belirtmekle beraber eserin müstensihinin de Mustafa al-Harîrî olduğunu söylemiştir (Edwin Binney 1973: 40). LACMA kütüphanesinden aldığımız *Manuscript of the Jawahir al-Ghara'ib tarjumat bahr al- 'Aja'ib* adlı metnin 152. ve 153.- 239. ve 240.- 275. ve 276. görsellerinin aynı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu eserden alınıp Harvard Art Museum'da 1985.219.1-2 nesne numarası ile sergilenen 7 yaprak daha tespit edilmiştir. Yaprakların tamamı internet üzerinden erişime açık değildir.¹⁰ Bu varakların LACMA nüshasından alınıp sergilendiği incelemeler sonucunda anlaşılmıştır. Edwin Binney, LACMA nüshasındaki eksik tasvirlerin Harvard Art Museum'da 1985.219.1-2 nesne numarası ile ayrıca sergilendiğini söylemiştir (Edwin

⁹ Eserin tamamı LACMA kütüphanesinden özel istek sonucu alınmıştır.

¹⁰ Harvard Art Museum'da sergilenen varaklar da özel istek sonucunda alınmıştır.

Binney, 1973: 40-41). Harvard Art Museum'da 1985.219.1-2 nesne numarası ile kayıtlı metin ve tasvirlerin sayfa numaraları bulunmamakla beraber tasvirlerin hangi sayfada olduğunu Edwin Binney belirlemiştir (Edwin Binney, 1973: 41-43).

LACMA nüshası (29,2 x 20,3 x 4,5 cm) ebadında olup siyah deri cilt üzerinde; gömme salbek şemseli, zencirekli ve köşebentlidir. 21 satırdan oluşup altın yaldızlı çerçeve içerisindedir. Söz başları, ayetler, hadisler altın yaldızla yazılmıştır. Kırmızı mürekkeple şahıs isimleri alttan ya da üstten çizilerek işaretlenmiştir. Eserin son bölümünde ise özellikle peygamber isimlerinin yazımında mavi mürekkep kullanılmıştır.

Eser üzerine incelemeler yapıldığında bu nüshasının padişah kütüphanesinde bulunduğu ve kayıt edildiği tespit edilmiştir. LACMA nüshasının içerisindeki madalyonda eserin III. Murad Han'ın kütüphanesi için hazırlandığı bilgisi mevcuttur. Bu nüshada Sultan III. Murad'ın tasvirleri bulunmaktadır.

Telif-tercüme niteliği taşıyan bu eserin LACMA nüshasının 15 Receb 992/23 Temmuz 1584 tarihinde tamamlandığı ve bu eser karşılığında Cenâbî'ye iki yüz filori ve bir de kaftan verildiği kaynaklarda geçmektedir. Kardeşi Mehmed Suûdî Efendi'ye ve Cenâbî'ye yapmış oldukları tercüme için bu hediyeler verilmiştir (Öztürk, 2021: 646). *"Mâh-ı mezbûrun fî 15 Emîr Hasan oğulları ki iki müderris kimesnelerdir birkaç pâre kitâb tercüme eylediklerinde mukâbelesinde ikişer yüz filori ile birer zehlû mükemmel kaftân ihsân olunmağın be-ma'rifet-i Hüdâvendigâr hazretleri Hazîne Yazıcısı yedinden Hâne-i Hâssa'da Sarây Ağası Ahmed Ağa'nın birâderi olan Mehmed Halife'ye ve yed-i mezbûrdan Bâbü's-sa'âdet Gazanfer Ağa'ya ve mezkûrun yedinden dahi kendülerine teslîm. el-Vâkî' sene 992. Kaftan 2 aded, hasene 400"* (Yiğit, 2018: 457). "Bu kayıttan her iki eserin aynı zamanda yazılıp tasvirlendiği ve bu işlemin iki yıl sürdüğü anlaşılmaktadır. *Metâlî'ü's-Sa'âde*'nin her iki nüshasında da hanım sultanlar için farklı şekilde tertip edilmiş madalyonlar bulunmaktadır. Fatıma Sultan için hazırlanan nüshada iki, Ayşe Sultan nüshasında bir tarih manzumesi vardır. Eser bu haliyle şimdilik XVI. yüzyılın sonunda hanım sultanların kütüphanesi için yazılmış madalyonlu tek eserdir. Hem *Metâlî'ü's-Sa'âde* hem de *Cevâhirü'l-Garâib*'in yazılış tarihi göz önüne alındığında bu eserler, muhtemelen 990/1582'de Osmanlı tarihinin en büyük şenliği olan

Şehzade Mehmed'in (III. Mehmed) sünnet şenliği için hazırlanmıştır" (Öztürk, 2021: 646).

LACMA nüshası diğer nüshalara göre çok büyük farklar göstermektedir. Nüshalar arasında madalyon bulunan ve tasvirlerle resimlenen tek nüshadır. İçerisinde 11 tasvir bulunmaktadır. Bu tasvirlerin dönemin ünlü nakkaşlarından olan Nakkaş Osman'ın atölyesinden çıktığı tahmin edilmektedir. Sultan III. Murad'ın kütüphanesinde olduğunu gösteren tasvir Nakkaş Osman'ın katkısı ile yapılmıştır. Nakkaş Osman ve ekibi tarafından hazırlanan *Hüner-nâme* adlı eserdeki tasvirler ve *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib* eserindeki bazı tasvirlerin yüz çizimleri ve figürlerindeki benzerlikleri söz konusudur (Edwin Binney, 1973: 42). III. Murad'ın kütüphanesinde bulunan eserlerin resimlenmesi bu dönemde çok yoğunluk kazanmıştır. Nakkaş Osman ve Nakkaş Hasan gibi birçok ünlü nakkaşın saray atölyesinde çalıştıkları bilinmektedir. *Cevâhirü'l-Garâib*'in resimlenmesi ile ilgili bir başka görüş daha bulunmaktadır; "Eseri resimleyen musavvirlerin kimlikleri ise hâlâ meçhuldür. Karşılaştırma amacıyla incelenen el yazmalarından *Hünernâme*, *Kırk Vezir Hikâyesi*, *Matâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde*, *Şemâilnâme*, *Zafernâme*'nin Nakkaş Osman'ın başında olduğu (aralarında bazen Nakkaş Hasan'ın da bulunduğu) bir grup tarafından, *Cevâhirü'l-Garâib* ve *Ferâsetnâme*'nin de Nakkaş Hasan ya da onun öncülü üslûpta eser veren sanatçılar tarafından resmedildiği araştırmacılar tarafından belirlenmiştir" (Erkmen-Birkandan 2011: 212).

Cevâhirü'l-Garâib'in nüshalarındaki başlık sayıları farklılık göstermektedir. Hamidiye nüshası 130 başlık, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi nüshası 133 başlık, Milli Kütüphane nüshası 124 başlık, LACMA nüshası ise 124 başlıktan oluşmaktadır. Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi nüshası; Hamidiye nüshasından 3, Milli Kütüphane nüshasından 9, LACMA nüshasından ise 9 başlık fazladır. Her nüsha da şemâil bölümüne kadar başlıklar aynı şekilde gelmesine rağmen şemâil bölümünden sonra başlıklar nüshalara göre yer değiştirmişlerdir. Hamidiye, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi, Milli Kütüphane nüshalarında baklava dilimli hazırlanan fihristlerin boş kalan yerlerine hiçbir ekleme yapılmamış ama LACMA nüshasında fihristte boş kalan yerlere Allah'ın isimlerinin

yazılması LACMA nüshasının dikkat çekici özelliklerindedir. LACMA nüshasının diğer nüshalara göre en büyük farkı ise padişahın kütüphanesi için özel istek sonucu yazılmış olması, madalyonlu olması ve içerisinde 11 tasvir bulundurmasıdır. Milli kütüphane nüshasında eser içerisinde boş sayfalar bulunmaktadır. Diğer nüshalar ile karşılaştırdığımızda bu eserin önceden tasvirli olacak şekilde tasarlandığı ve bu sebeple boş bırakıldığı zannedilmektedir. Eserin tek tasvirli nüshası olan LACMA nüshası ile karşılaştırma yapıldığında bu ifadelerin doğruluğu teyit edilmiştir. LACMA nüshası 320 varaktan oluşmaktadır. Yalnız eser içerisindeki 7 varak Harvard Art Museum Kütüphanesi'nde sergilenmektedir. Eser içerisinde 120. sayfaya kadar sonradan eklenmiş sayfa sayıları bulunmaktadır. Yapılan incelemede 9b-10a, 24b-25a, 43b-44a varakların olmadığı tespit edilmiş fakat detaylı bakıldığında ise sayfa numaralarının doğru şekilde ilerlediği 9b-10a, 24b-25a, 43b-44a varak numaralarını veren kişinin bu sayfa numaralarını atladığı belirlenmiştir.

Sonuç

Türk İslâm edebiyatına ait birçok dinî türü bir arada bulunduran *Cevâhirü'l-Garâib*'in III. Murad'ın emriyle hususi kütüphanesi için tercüme edilerek resimlendiği belirlenmiştir. Cenâbî, bu eseri yalnızca tercüme etmemiş, telif eser niteliği taşıyacak şekilde kendisi de eklemelerde bulunmuştur. Eseri detaylı incelediğimizde siyer, şemâil, peygamber kıssaları gibi Türk İslâm edebiyatına ait türlerin örnekleri görülmektedir. Cenâbî'nin Arapça ve Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Bu eser içerisinde de birçok yerde nazım ya da beyt başlıkları altında şiirler vermiştir. Kimi Arapça şiirlerinin devamında ise tercüme başlığını ekleyerek tercümesi ve açıklamasını yapmıştır. Hem mensur hem de manzum tarzda birçok eseri bulunan Cenâbî'nin dili günümüzde de anlayabileceğimiz şekilde oldukça sade ve akıcıdır.

Cevâhirü'l-Garâib'de Hz. Peygamber'in şemâili, Hz. Ali, aşere-i mübeşşere, Peygamber kıssaları, fal-nâme, ashab-ı Bedr gibi birçok konu bulunmakla beraber ayet ve hadislerle de yer verilmiştir. Ayrıca birçok kaynak kitap kullanılmıştır. Bu kaynak kitaplar hakkında bazı bilgiler verilmekle beraber kitapların içerisinde hikâyeler de eklenmiştir.

Cevâhirü'l-Garâib'in LACMA nüshası 1582 yılında yazılmış ve tasvirlenmiş ama esere karşılık verilen caizeler ise eserin yazımından yaklaşık iki yıl sonra gerçekleşmiştir. Eserin III. Murad'ın emriyle tercüme edilmesi ve karşılığında iki yıl sonra iki yüz filori ve bir kaftan hediye edilmesi de tercümenin padişah tarafından önemsendiğini göstermektedir. Eser içerisinde yer alan tasvirler birbirinden farklı konuları ihtiva etmektedir. Selmân-ı Fârisî'nin hurma ağaçları arasında resmedilmesi, Musa Peygamber'in duası, Süleyman ve İsâ peygamberlerin kıssalarına dair hazırlanan tasvirler gibi bazı kıssalara ait çizimlerin de yer aldığı bu görseller Los Angeles County Museum of Art (LACMA) nüshasında mevcutken Kâbe'nin tasviri, Sultan III. Murad'ın kendi şahsi kitaplığında oturması ve kitapları incelemesi ve bir başka çizimde yine Sultan III. Murad'ın at sırtında askerleri ile birlikte açık alanda olduğunu gösteren tasvirleri Los Angeles County Museum of Art (LACMA) nüshasında alınıp günümüzde Harvard Art Museum'da sergilenmeye devam etmektedir.

Bu eserin akademik bir üslûpla tenkitli metninin hazırlanması ve ayrıntılı incelemesi ile Türk İslâm edebiyatı literatürüne yeni katkılar sunma arzusundayız. Eserin tam metninin tamamlanmasının ardından Cenâbî'nin eser içerisindeki şiirleri ayrı bir başlık altında toplanacak ve edebî kişiliği hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Böylelikle yazarın tarihçi kişiliğinin yanında şairliği de tanıtılmaya çalışılacaktır.

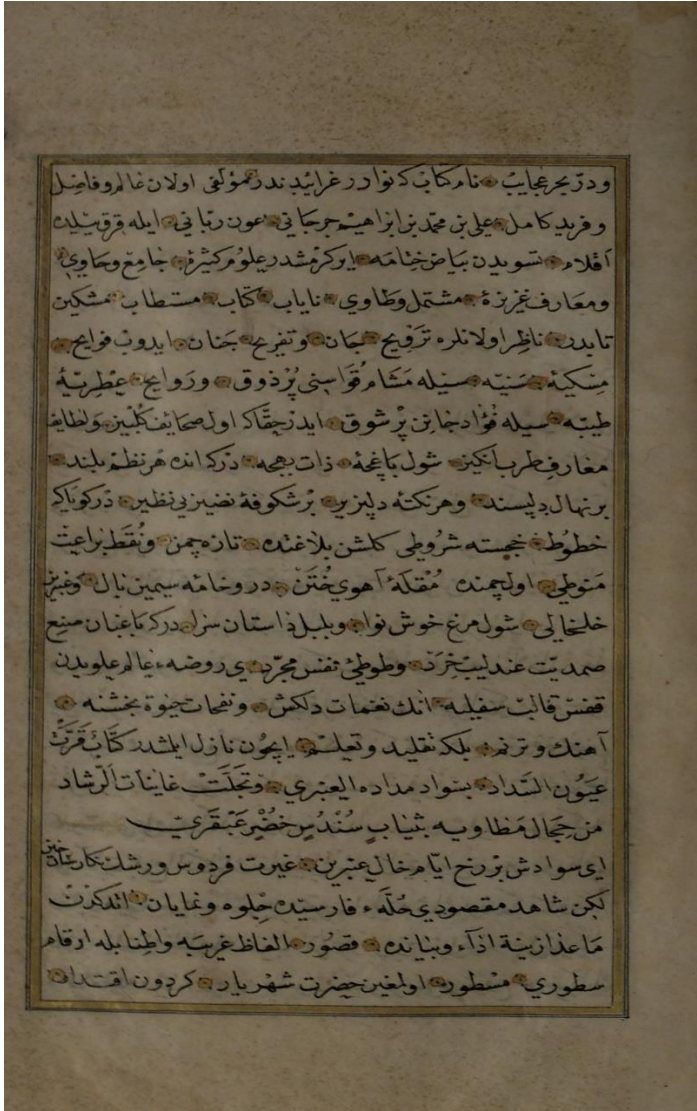

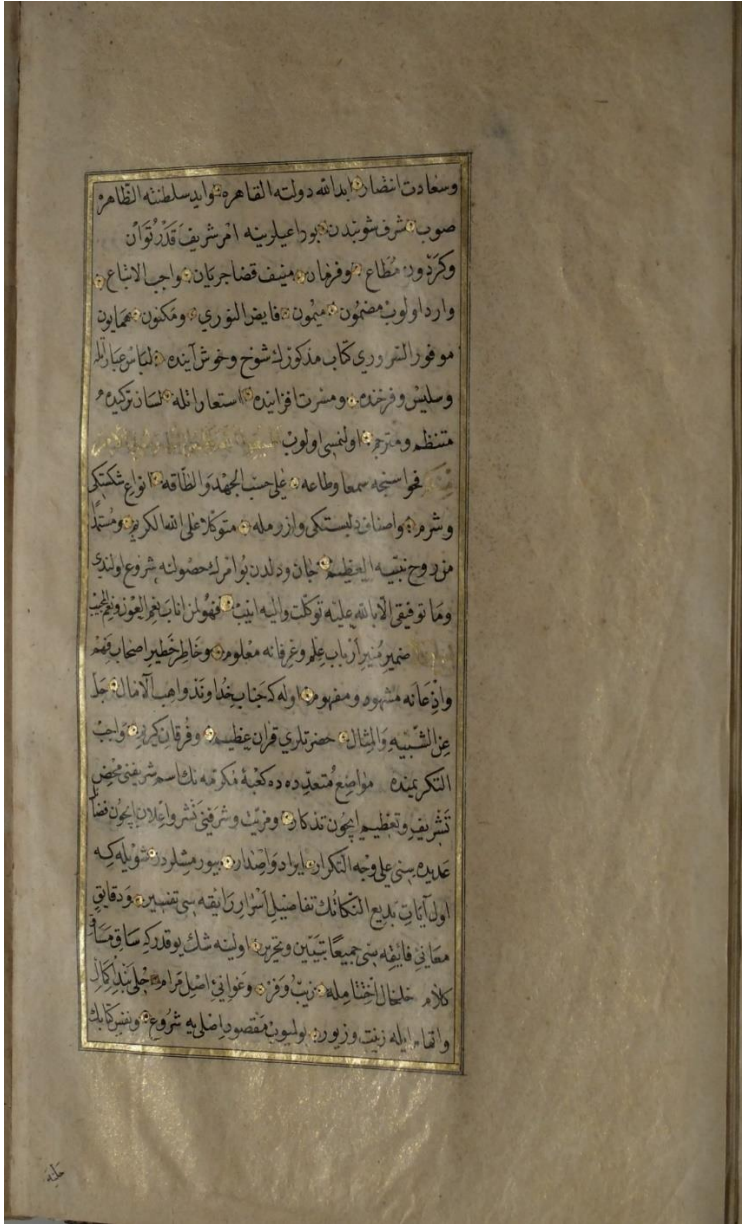
Ek- LACMA-1b-2a Eserin giriş kısmı.

LACMA-5a *Cevâhiri'l-Garâib*'in, İbrahim Cürcânî'nin *Dürrü'l Bahr-i 'Acâyib* adlı eserinden tercüme edildiğini anlatan bölüm.

LACMA-5b- Cevâhirü'l-Garâib'in Sultan III. Murad tarafından tercüme ettirildiğini anlatan bölüm.

LACMA-249a-Sultan III. Murad at sırtında ilerlerken ruk'aları sunmaya hazır olan kişiler.

Kaynakça

- BABİNGER, Franz (1992), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BAĞCI, Serpil-Filiz Çağman-Günsel Renda-Zeren Tanındı (2006), *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- BİNNEY, Edwin (1973), *Turkish Miniature Paintings and Manuscripts/From the Collection Of Edwin Binney , 3 rd*, The Metropolitan Museum Of Art Los Angeles County Museum Of Art.
- CANATAR, Mehmet (1993), *Müverrih Cenâbî ve Cenâbî Târîhi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- CANATAR, Mehmet, “Cenâbî Mustafa Efendi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/7/C07002774.pdf> (21.12.2021)
- CANATAR, Mehmet (2000), “Cenâbî: Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1/4, 259-289.
- ERKMEN-BİRKANDAN, Aslıhan (2011), *Metinlerden Tasvirlerle Yansıyan Yüzler: Musavver Bir Meşâ'irü'ş-Şu'arâ Nüshasının Portreleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- İŞÇİMEN, Tuba (2019), *Cenâbî Mustafa'nın Dürr-i Meknûn'unda İlk Dönem İslâm Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı.
- ÖZTÜRK, Uğur (2021), “Kitaplar ve Hazineseler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 609-687.
- TOPAL, Halil İbrahim (2018), *Cenâbî Mustafa Efendi, Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn (İnceleme ve çeviri metin vr:1b-107a)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı.
- YİĞİT, Osman (2018), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi. Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı.